

ALIKHONTYRA SOGUNIY

(1885 -1976)

Arslonov Zarifjon Zokirjon oglu

Researcher of the International Islamic Academy of Uzbekistan, Imam Moturidi is a Leading
Researcher at the International Research Center Uzbekistan, Tashkent

Email: zarifjonarslonov5454@gmail.com, Tel: +99899 991-54-54

ANNOTATION

Information about the life and work of Alikhontura Soguni, the heroic struggle for freedom of the country against oppression and discrimination at that time, and the state formed by him. The names of works written by Soguni and translated into other languages are given.

Keywords: Alikhontura Soguni, Gulja, Darvish Ali Changi, Ahmad Donish, East Turkestan.

Аннотация

Алихонтўра Соғуний ҳаёти ва фаолияти, ўша давр жабр зулмларга камситилишларга қарши юрт озодлиги учун қаҳрамонларча курашиши ва у томонидан ташкил этилган давлат тўғрисида маълумотлар келтирилган. Соғуний томонидан ёзилган ва бошқа тиллардан таржима қилинган асарлар номлари келтирилган.

Калит сўз: Алихонтўра Соғуний, Гулжа, Дарвиш Али Чангий, Аҳмад Дониш, Шарқий Туркистон.

Бугунги мустақил юртимизда Ватанимиз тарихига оид масалаларга, буюк аждодларимизнинг ҳаёти ва фаолиятига қизиқиш табора кучайиб бормоқда. Миллий истиқлол ғояси, ўзликимизни англаш, тарихий илдишларимизни қидириб топиш тамойиллари маҳнавий ҳаётимизга кенг кириб келмоқда. Зотан, ўз тарихи, тарихий сиймолари ҳақидаги чин ҳақиқатни билган кишиларгина ўзликни англайди ва мустақилликни юксак қадрлай олади. Уни кўз қорачиғидай асрайди.

Мустақиллик шарофати билан аллома Алихонтўра Соғунийнинг асарлари ва таржималари юртимизда ва чет элларда нашр этилди, уларга матбуотда кўплаб тақриз ва муносабатлар эълон қилинди. Миллатсевар уйғур, ўзбек зиёлилари у киши ва озодлик инқилоби ҳақида романлар ҳам битдилар. Лекин айтиб ўтганимиздек, уларнинг ҳеч бирида Шарқий Туркистон инқилоби ва Алихонтўранинг фаолияти, роли ва ўрни тўлалигича тўғри баён этилган эмас. Бунинг бош сабаби Шўро тузумига хизмат қилган зиёлиларимиз қалбида қатағон йилларида чуқур ўтириб қолган ҳақиқатни ёзишдан ҳадиксираш асорати борлигида деб биламиз.

Алихонтўра Соғуний 1885 йили 21 мартда собиқ Туркистон ўлкасининг Тўқмоқ(Иссиққўл яқинида) шаҳрида ўзбек оиласида дунёга келди. Соғуний унинг адабий тахаллуси ҳисобланиб бу она шаҳрининг қадимий номи Боласоғун билан боғлиқ (ҳозир Қирғизистон республикаси ҳудудида). Оналарининг исми — Норбуви. Оталари Шокирхонтўра асли андижонлик, нақшбандия сулукуига мансуб диний олим бўлиб, Шокирхўжа эшон номи

билан ҳам машҳур бўлган. Бувалари Мухаммадхўжа, катта бувалари Мирниёзхўжа ва шу йўсинда насаби Қилич Бурҳон (Бурҳониддин Қилич)га уланиб бу зот мақбараси ҳозир ҳам Ўзган шаҳрида қад кўтариб турибди.

Алихонтўра Соғуний бошланғич маълумотни буваси Мухаммадхўжадан, кейинчалик Бухоро шаҳридаги Мир Араб мадрасасида давом эттиради, сўнг Мадинадаги дорулфунунлардан бирида таҳсил олган. У қироат, тафсир, ҳадис, фикҳ, наҳв, балоғат, мантиқ, табобат, тарих, сийрат, жўғрофия, назм ва наср ҳамда бошқа фанлардан ҳам чуқур таҳсил олган.

Алихонтўра умр бўйи сиёсий фаолияти шарқий Туркистон шаҳарларида халқни Хитой мустамлакасига қарши оёққа турғазини ва халқининг озодлиги ва миллий мутсақиллиги учун кураш билан ўтди.

Чор маъмуриятининг маҳаллий аҳолини мардикорликка олиш сиёсатига қарши чиққанлиги учун подшо махфий полицияси таъқибида бўлди. 1916 йили кўзғолони шафқатсизларча бостирилгач сиёсий муҳожир шароитида Қашқар (Хитой)га кетди. Афсуслар бўлсинки, ўз қоронғулиги туфайли, дунёвий тараққиётдан орқада қолган аждодларимиз келажак авлодлар бошида синадиган минглаб таёқлар зулмини, кўплаб тўкиладиган қонларни тасаввур қилишга ожиз эдилар. XX аср бошларида Хитой ва Россия метрополияларида катта инқилобий ўзгаришлар содир бўлади ва Хитойда гоминдан, Россияда большевиклар ҳукумат тепасига келадилар. Хитойдаги гоминдан инқилобининг таъсири мустамлака ўлкаларга, жумладан, Шарқий Туркистонга XX асрнинг иккинчи чорагида ҳали етиб келмаган бўлса ҳам, лекин Ғарбий Туркистонда большевикларнинг қирғинборот синфий кураш урушлари, хусусий мулкчиликни қуритиш ҳаракатлари, миллатларнинг дини, урф-одатлари, расм-русумларини йўқ қилиш йўлида тўккан қонлари беҳисобдир.

Ғарбий Туркистонда кўп қийинчилик кўрган ватандошларимиз мажбурликдан ўз мол-мулкларини ташлаб, Шарқий Туркистон томон кўчиб ўтадилар. Шу орада Алихонтўра Соғуний оиласи ҳам Қирғизистон республикасига қарашли, Тўқмоқ шаҳридан Шарқий Туркистонга кўчиб ўтадилар. Кўчиб ўтган муҳожирларнинг кўпчилигини ўзбеклар, қozoқлар, тунгон, татар, нўғай зиёлилари ташкил қилар эди. Булардан ташқари улар ичида диний уламолар, савдогарлар ҳам бор эди. Ғарбий Туркистондан ўтган муҳожирлар асосан Шарқий Туркистоннинг Жўнғория ўлкасига жойлашдилар. Шўро босқинчиларининг зулми кучайган 20-йилларнинг охири ва 30-йиллар бошларида бу ўлкада яна неча минглаб ватандошларимиз бошпана топдилар. Шулар қаторида ўзларининг бир қанча яқин дўстлари билан ўтган Алихонтўра ҳам бор эди. У киши Шарқий Туркистоннинг йирик шаҳарларидан бири бўлмиш Ғулжа шаҳрида бошпана топдилар.

Жўнғория ўлкаси то 50-йилларга қадар ҳалол, пок, тўғри сўз, маънавиятли ва шу билан бирга дунёвий илмлардан ҳам хабардор маърифатли одамлар бўлган. Бунга сабаб, юқорида айтганимиздек, замоннинг гардиши билан бу ерларда туркий халқларнинг илғор қатлами тўпланганлигидир. Айниқса, татарлар ичида ўқимишли, зиёли одамлар кўп бўлган ва улар шаҳардаги туркий халқларнинг маънавий ва маданий ҳаётига анча ижобий таъсир кўрсатган.

Алихонтўра Ғулжа шахрига келиши билан биринчи навбатда, ўз оила аъзоларини олиб келиш чораларини кўради. Чегара ёпиқ бўлганлиги сабабли яширин йўллар билан бундай ишларни амалга ошириб юрган Исмоилохун деган одамни ёллаб, 1931 йили май ойида у кишини Тўқмоқ шахрига оила аъзоларини олиб келиш учун юборади. Ҳамма мол-мулкларини қолдириб, энг зарурий нарсаларни олган ҳолда, фақат тун қоронғисида йўл босиб, минг бир азоб, қийинчиликларни бошларидан ўтказиб, тўрт кўз тугал, барча оила аъзолари эсон-омон июн ойининг охирларида асли тўқмоқлик бўлган Турдиоҳун бойнинг уйида Алихонтўра билан дийдор кўришишади.

Алихонтўра ўқимишли, билимли, юксак иймон-эътиқодли бўлганлиги сабабли Ғулжа шахри бойлари, олимлари у кишини яхши билганлар, иззат ва ҳурмат қилганлар.

Халқ орасида ҳуррият ғояларини тарғиб қилганлиги сабабли 1937 йили Хитой маъмурлари томонидан ҳибсга олинди, умрбод қамоқ жазосига ҳукм қилинди. 1941 йилда оқланиб озод қилинди. Туркистонда миллий давлат тузиш сиёсий жараёнларда фаол иштирок этди. 1944 йил 12 ноябрда Шарқий Туркистон жумҳурияти эълон қилиниб, Алихонтўра Соғуний Муваққат инқилобий ҳукумат раислигига сайланди. Миллий қўшин ташаббускори бўлди ва унга қўмондон этиб тайинланди. 1946 йил июнда шўро айғоқчилари томонидан махфий равишда тазйиқ билан Ғулжадан олиб чиқиб кетилган Алихонтўра умрининг охиригача Тошкентда яшади. Алихонтўра Шарқий Туркистон ислом жумҳуриятининг Президенти ва маршали бўлган, мустабид совет тузумининг бутун кирдикорларини илк кунларидан бошлаб танқид қилган ва унга қарши турган, унинг мустамлака сиёсатини қабул қилмаган фидойи инсон бўлган. Умрининг кўп қисмини қувғинда, қамоқхоналарда, тазйиқ ва таъқиб остида ўтказди. Алихонтўра ҳар даврда “саховатли” совет ҳукумати томонидан таклиф этилган ҳар хил “инъомларни”, жумладан, у кишига умрбод тайинланган катта нафақани, оиласи билан яшаш учун ажратилган катта ҳовлини, Фанлар Академиясига аъзо бўлиш таклифини рад этиб, ўз иймон-эътиқодига ҳар доим содиқ бўлиб қолган. Алихонтўра оддий халқ ичида катта обрў эътиборга эга бўлганлиги боис махфий идоралар у кишини буткул қатағон қилиб юборишга журъат этмаганлар. Алихонтўра Соғуний 1976 йил 28 февралда Тошкент шахри Олмазор тумани Тахтапул мағалласида 91 ёшда вафот этди. Унинг зиёратгоҳи Тошкентдаги Шайх Зайниддин бобо қабристонидан жойлашган.

Ўзбекистон мустақилликка эришгач, Алихонтўра Соғунийнинг хотирасини абадийлаштириш мақсадида Тошкентнинг Яккасарой туманидаги ўрта мактабга, Чилонзор туманидаги маҳаллага, Шайхонтоҳур туманидаги кўчага унинг номи берилди. Алихонтўра Соғунийнинг сўнгги ўттиз йиллик умрлари Тошкентда ўтди. Сиёсий ишлардан, мажбурий равишда четлаштирилган бўлсаларда, илмий, ижодий ва ижтимоий, фаолиятни собитқадамлик билан давом эттирдилар. Жумладан, А.С. қаламига мансуб асарлари қуйидагилар:

“Тарихи Муҳаммадий” (1954-1961 йиллар давомида ёзиб тугатилган);

“Туркистон қайғуси” (1966-1973 йиллар орасида Тошкентда ёзилган);

“Девони Соғуний” (шеърый тўплам);

“Шифо ул-илал” («Хасталиклар давоси») ва бошқалар.

Шунингдек, Алихонтўра Соғуний турли тиллардан таржималарни амалга оширди.
Хусусан,

Аҳмад Донишнинг «Наводир-ул вақое»;

Дарвиш Али Чангийнинг «Муסיқа рисоласи»;

Амир Темурнинг «Темур тузуклари» (форсийдан таржима);

Ҳерман Вамбери «Бухоро ва Мовароуннаҳр тарихи» ва бошқалар.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

- 1) Алихонтўра Соғуний. Тарихи Муҳаммадий. Т.: 1994.
- 2) Увайсхон Шокиров. Алихонтўра Соғуний. Т.: Истиқлол, 2009..
- 3) Алихонтўра Соғуний. Туркистон қайғуси. Т.:Шарқ, 2003.
- 4) Алихонтўра Соғуний, А. Ғаффоров. Биздан эмасдирлар, Ватанни севмаганлар. Т.: Мовароуннаҳр, 2005.
- 5) Алихонтўра Соғуний. Шифо ул-илал (Хасталиклар давоси), Ж. “Шарқ юлдузи” 6-сон, 1996.
- 6) Темур тузуклари. Алихонтўра Соғуний тарж. Т.: Гулистон, 1967.
- 7) Ёшлик журнали. Тошкент, 1992, 3-4 сонлар.
- 8) Абдужаббор Ўринов. Ўзбегим. Т.: 1992.
- 9) Ugli, A. Z. Z. (2020). THE PLACE OF ALIKHANTORA SOGUNIY IN THE HISTORY OF EAST TURKESTAN. In Colloquium-journal (No. 24 (76)). Голопристанський міськрайонний центр зайнятості.
- 10) Arslonov, Z., & Ergashev, N. (2020). ALIKHANTORA SOGUNIY'S VIEWS ON POLITICAL GOVERNANCE IN EAST TURKESTAN. Студенческий вестник, (32-2), 84-85.
- 11) Dono, K. (2020). Features of information exchange aspects in the information society. Ижтимоий фанлар, 2(3).
- 12) Kalandarova, D. (2020). Features of aspects of information exchange. The Light of Islam, 2020(1), 210-214.